مێژوو چییە؟

جان فرانسوا دۆرتیێ

لە عەرەبییەوە: د.نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

مێژوو جگە لە گێڕانەوەی حیکایەتەکان شتێکی دی ناکات، لەتەك ئەمەشدا مێژوو بریتییە لە ڕەنگدانەوەی نموونە سیاسی و ئایینی و زانستییەکانی سەردەمەکەی خۆی. ئەم زانستە لە پاش سەدەی نۆزدەیەم دینامیکیەتێکی ئاشکرای پیشاندا، کە تا ئەمڕۆش بەردەوامە، ئەمڕۆ مێژوو لەنێو زانستە مرۆڤایەتییەکاندا شوێنێکی نایاب و گرنگ دەگرێت.

هەمیشە مێژوو پەیوەست بووە بە هێزی حیکایەتە نیشتیمانییەکان و وڵات و میللەتانەی دەیانەوێت ڕابردووی خۆیان بنووسنەوە. لە فەرەنسادا مێژوو بە پسپۆڕییەکی شیاو و بە بابەتێکی خۆشەویست دەژمێردرێت، هەروەك ڕەگەزێکی بنچینەیی لە ڕۆشنبیریدا پێکدەهێنێت.

لە سەدەی نۆزدەیەمەوە مێژوو چۆتە ناو پرۆگرامەکانی خوێندنەوە، لە شەستەکانی سەدەی بیستەمیشەوە بەربڵاوییەکی بێوێنەی بەخۆوە بینیوە، بەردەوام کتێبی جیاجیای مێژوویی و هەروەها کتێب دەربارەی مێژوو چاپ دەکرێت، هەندێك لە مامۆستا ناودارەکانی زانکۆ، کە پسپۆڕن لە مێژوودا، بەرنامەی تایبەتی لە ئێستگە و تەلەڤیزیۆنەکاندا پێشکەش دەکەن (یەکێك لەوانە جۆرج دۆبی کە ساڵی 1973 بەرنامەیەکی تەلەڤیزیۆنیی دەربارەی مێژوو هەبوو) و گۆڤاری دەردەکرد، جەماوەرێکی فراوان پێشوازییان لە بەرنامەکەی و گۆڤارەکەش دەکرد.

مێژوو بەوە جیادەکرێتەوە کە حیکایەتەکانی ڕابردوومان بۆ دەگوازێتەوە، پۆل فینی پێی وایە مێژوو جگە لە ڕۆمانێکی ڕاستەقینە شتێکی تر نییە. جا لەبەرئەوەی مێژوو کینایەیە بۆ گێڕانەوەی حەقیقەت، ئیدی بابەتی مێژوو بە درێژایی سەدەکان هەڵگری چەند گرەوێکی گرنگە کە لە سەرەتادا مۆرکێکی ئایینی و سیاسیی پێوە بوو، دواتر و لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا مۆرکێکی مەعریفیی هەیە، بۆیە ئەم بابەتە، بە تایبەتی لە سەدەی نۆزدەیەمەوە بوو بە شوێنی گفتوگۆ و ناکۆکی و مشتومڕێکی بێئامان لەنێو گرووپی مێژوونووساندا، کە پرسیاری جدی و کاریگەریان دەورووژاند، پرسیار لە چەشنی: ئایا دەکرێ مێژوو ببێت بە زانستێك؟ زانستێکی کۆمەڵایەتی؟ ئەگەر وەڵامەکە بەڵێ بێت، ئەی دەبێت سەرچاوەکانی ئەو زانستە چی بن؟ هەروەها ئامانج و ڕێگەکانی مێژوو چین؟ چ دامەزراوێك ڕەوایی بە مێژوو دەبەخشێت؟ ئاخۆ ئەو زانستە بابەتگەرایی تیادا دەبێت؟

لە ڕاستیدا ئەم پرسیارانە تازە نین، زۆربەی ئەو کەسانەی خۆیان بۆ گێڕانەوەی ڕووداوەکانی سەردەمی خۆیان تەرخان کردووە، هەمیشە هەوڵیانداوە پاساو بۆ ئەو کاروانەی خۆیان بهێننەوە، ئیدی لەپاش سەدەی نۆزدەیەمەوە لە دوای سەرهەڵدانی چەند ڕێباز و قوتابخانەیەکی ڕەخنەییەوە، ئەو پرسیارانەیان بە شێوەیەکی توندتر دەخستەڕوو، کە لەگەڵیدا بیر لەوە دەکرایەوە وەك پسپۆڕییەك دەست بە نووسینەوەی مێژوو بکرێت.

لە هۆمیرۆسەوە بۆ هیرۆدۆتس

لە یۆنان و لە سەدەی پێنجەمی پێش زایندا، مێژوو لەگەڵ هیرۆدۆتس و توسیدید دەستی پێکرد. لەکاتێکدا پرۆژەی هۆمیرۆس لەسەر جەنگە میدییەکان ڕاوەستابوو کە یۆنان ڕووبەڕووی فارسەکان دەبوونەوە و دەوڵەتەشاری یۆنانی فراوانتر دەبۆوە، هیرۆدۆتس کە گەڕیدەیەکی گەورە بوو و خاوەنی زەینێکی گەشاوە بوو، وەسفێکی ورد و جوگرافییانەی ئەو گەلانەی دەکرد کە لە گەشتەکەیدا ڕێکەوتی دەکردن، هەروەها گێڕانەوەی مێژوویی داهێنا تا -وەك خۆی دەڵێ- زەمەن کاری پیاوە گەورەکان لەیاد نەکات و سەرکەوتنە گەورەکانی یۆنان و بەربەرییەکان لەبیر نەکرێن. لە پاش چەندین دەیە، توسیدید بوو بە شایەتی جەنگی پلیپۆنیز کە لەنێوان ئەسینا و ئیسپارتەدا لە ساڵانی 431 بۆ 404ی پێش زایین ڕوویدا.

ساڵی 1876دا گابرێل مونۆد گۆڤارێکی دەرکرد بەناوی «گۆڤاری مێژوویی»، لەژمارەی یەکەمیدا بابەتێکی بڵاوکردەوە بە ناونیشانی «قوتابخانەی میتۆدگەرایی» کە لەوێدا پشت بە مێژوونوسە ئەڵمانییەکان دەبەستێت، هانی مێژوونوسان دەدات ئەرشیف و ئامار کۆبکەنەوە

لە گەڕان بە دوای هۆکارەکانی ئەو ڕووداوانە و هەروەها لە لایەنی بابەتێتی لە وەسف و شیکردنەوەدا، هیرۆدۆتس و توسیدید بوون بە پێشەنگ لە زانستی مێژوودا، کە لە سەردەمی ئەواندا مێژوو لە زانستی ئەفسانە جیابووە.

بەڵام لە سەدەکانی دواتردا ئەم پرۆژەیە فراوان نەبوو، ئەگەرچی مێژوونوسە ڕۆمانییەکانی وەك شیشرۆن و تیت لیف و تاسیتۆس و سیاتۆن نێوبانگێکی باشیان بە درێژایی سەدەکان پەیداکرد، بەتایبەتی لە چەرخی ڕێنیسانسدا، بەڵام ئەمە بە هۆی لێهاتووییانەوە بوو لە لایەنی ئەدەبی و زمانی ڕەوانبێژی و داڕشتنەوە.

سەدەکانی ناوەڕاست: مێژووی مەسیحی

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی مەسیحیەتدا لە سەدەی یەکەمی زاییندا، مێژوو مۆرکێکی مەسیحییانەی وەرگرت کە پتر لە دەوری پەیمانی کۆن (تەورات) و پەیمانی نوێ (ئینجیلەکان) دەسوڕایەوە. کاتێکیش مێژووی ناوەڕاست فەرامۆش کرا بەو پێیەی مێژوویەکە سەر بە تیۆلۆژیا و کەنیسەیە، لە سەدەی بیستەمدا مێژوو بایەخێکی گەورەی پەیدا کرد، ئەمە چونکە مێژوو لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بریتیبوو لەو دەقانەی باس لە ژیانی قەشەکان و موعجیزەکان و ڕووداوی خورافی دەکات، تەنها هەندێ دەقی زۆر کەم لەبەردەستدان کە شایستەی سوود لێوەرگرتن بن، بۆ نموونە دەقەکانی قەشە گریگوار دی تۆرز (538-594 زایینی) دەربارەی بیروباوەڕی سەردەمەکەی خۆی و هەروەها ئەو تاعونەی لە ساڵی (588ی زایینی) سەرانسەری مەرسیلیای گرتەوە.

لە سەدەی هەژدەیەمدا جان دی جوانفیل کتێبێك دەنووسێت بە ناونیشانی «کارەکانی قەشە لویس و وشە پیرۆزەکانی» لەوێدا وەسفێکی وردی ژیانی ئەو سارانشینانە دەکات کە لە کاتی جەنگی خاچپەرستیدا لە میسر ڕێکەوتی کردن، هەروەها تێڕوانینی خاچپەرستەکان دەخاتە ڕوو لە بەرامبەر جیهانی ئیسلامیدا.

هەروەها قەشە ڕاوول گلابێر چەند گەوواهینامەیەکی هەیە باسی لایەنی عەقڵیی خەڵکی دەکات لە هەزارەی یەکەمدا، مێژوونوسی هاوچەرخ جۆرج دۆبی پشت بەو تێکستانەی قەشە ڕاوول دەبەستێت.

لە چەرخی ڕێنیسانسەوە تا سەدەی هەژدەیەم، مەعریفەی مێژوویی چەند ڕەوتێکی جیاوازی بەخۆوەبینی، کە هەریەکە لەو ڕەوتانە بە ڕێگەی خۆی مێژووی هاوچەرخی پێکدەهێنا.

هیومانیستەکانی چەرخی ڕێنیسانس و عەلمانیخوازەکان دەستیان کرد بە گەڕان بە دوای دۆکیومێنتە ئەسڵییە ئایینی و غەیرە ئایینییەکان، کە بە شێوەیەکی ڕەخنەیی هاوچەرخ ئەو دۆکیومێنتانەیان شیدەکردەوە، ئەمانە بە زۆری عەوداڵی مێژووی کۆنی یۆنانی و ڕۆمانی بوون.

لە سەدەی هەژدەیەمدا، واتە سەدەی ڕۆشنگەری، فەیلەسوفانی وەك ڤۆلتێر و مۆنتیسکیۆ و دیدرۆ و کۆندۆرسێ، بایەخێکی بەرچاویان دا بە مێژوو و بنەمای فەلسەفەی مێژوویان دانا، پتر تەرکیزیان دەکردە سەر بابەتی وەك نەژادی نەتەوەکان و مێژووی شارستانییەکان و کاروانی پێشکەوتنی مرۆڤایەتی.

لەسەدەی نۆزدەیەمدا، لە تەك پەرەسەندنی ئەقڵانییەتدا، چەند فەیلەسوفێکی وەك ئیمانۆیل کانت و هیگڵ و مارکس بایەخیان بە مێژوو دا و بە سیفەتی ئەوە باسی مێژوویان دەکرد وەك ئەوەی کاروانێکە بەرەو ئازادی کە ئەقڵ پارێزگاری لەو ئازادییە دەکات.

سەدەی نۆزدەیەم، سەدەی مێژوو

سەدەی نۆزدەیەم بە «سەدەی مێژوو» ناودەبرێت. لەو سەدەیەدا مێژوونوسە فەرەنسی و ئەڵمانی و

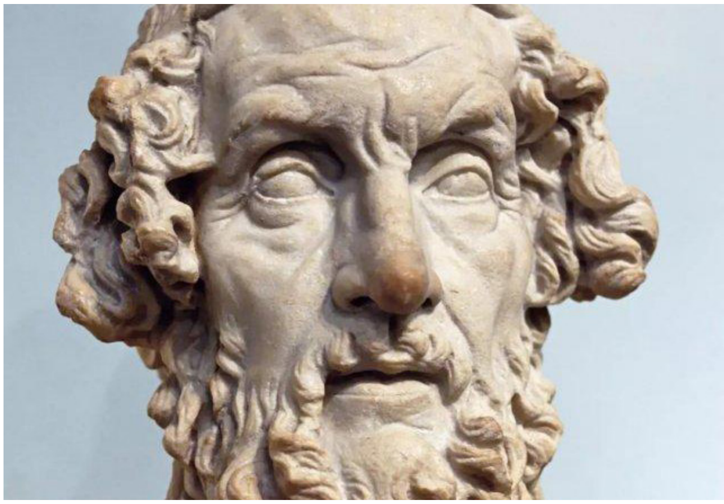

Homeros

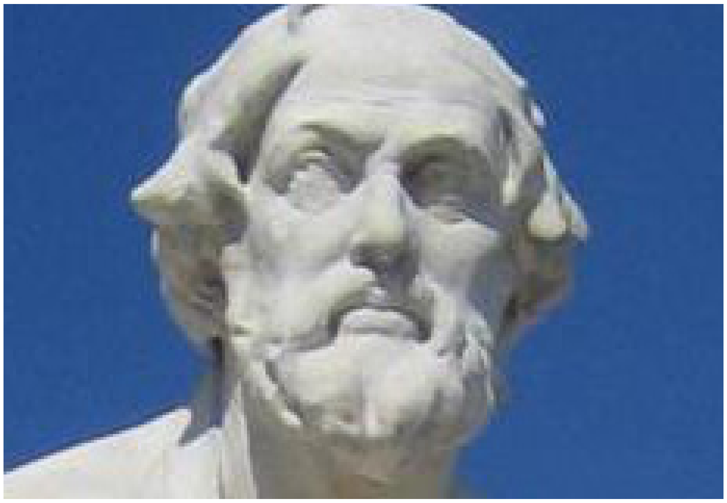

Thucydides

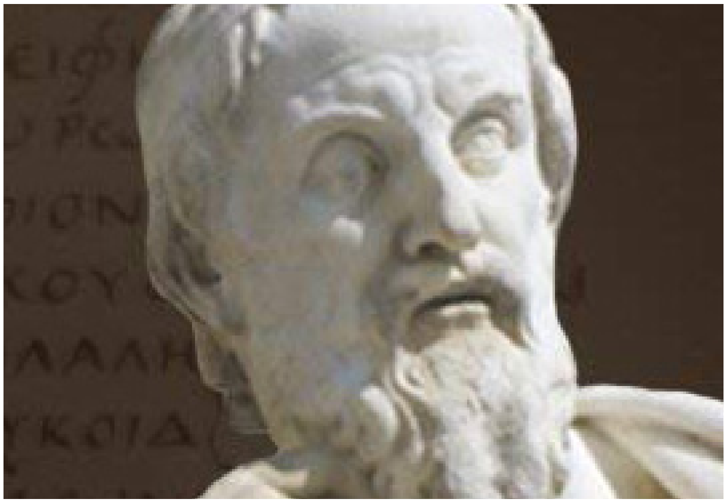

Herodotus

ئینگلیزەکان، لە شۆڕشی فەرەنسی و دەرکەوتنی ناسیۆنالیزم و نەتەوە لە ئەورووپادا، ورد دەبوونەوە و لەو ڕووداوانە ڕادەمان. هەروەها چەند قوتابخانەیەکی نیشتمانی دەرکەوتن، لەوانە قوتابخانەی ئەڵمانی لەگەڵ لیۆبۆلد فۆن ڕانکە (1886-1795) و تیۆدۆر مومسن (1903-1817) ڤیلهێڵم ڕۆشەر (1894-1817).

هەروەها مێژوونوسی سویسری جاکۆب بورکهاردت (1897-1818) کە قوتابیی لیۆبۆلد فۆن ڕانکە و هاوڕێی فریدریك نیچە بوو، قوتابخانەی کولتووریی دامەزراند.

لە فەرەنسادا سەدەی نۆزدەیەم ئەو قۆناغەیە کە نووسینی مێژوویی، ڕێسای دامەزراوەیی لەخۆگرت، لە سەردەمی حوکمی لویس فیلیپی یەکەمدا ئەرشیفی نیشتیمانی دامەزرا، لە سەردەمی ناپلیۆندا مێژوو لە قوتابخانەکاندا دەخوێنرا. دیارترین مێژوونوسانی ئەو سەدەیە لە فەرەنسادا بریتین لە ئۆگستین تیری (1865-1795) و جیل میشلیە (1874-1798) کە هەوڵیان دەدا «مێژووی گشتی» بنووسنەوە و باسی نەتەوەی فەرەنسی بکەن و زیاتر تەرکیز بکەنە سەر چەمکی گشتی و پێشکەوتن.

لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمدا، فەلسەفەی پۆزەتیڤیزمی ئۆگست کۆنت (1857-1798) کاریگەرییەکی زۆری لە مێژوونوسە فەرەنسییەکان کرد، لەوانە هیبۆڵت تێن (1828) و نومادنیس فۆستل دی کۆلینگ (1830-1889)، ئەمانە باوەڕیان وابوو کە دەبێت بە ڕێگەیەکی ئەقڵانی و بە پشتبەستن بە زانستی سروشت باسی مێژوو بکرێت.

لە ساڵی 1876دا گابرێل مونۆد گۆڤارێکی دەرکرد بەناوی «گۆڤاری مێژوویی»، لەژمارەی یەکەمیدا بابەتێکی بڵاوکردەوە بە ناونیشانی «قوتابخانەی میتۆدگەرایی» کە لەوێدا پشت بە مێژوونوسە ئەڵمانییەکان دەبەستێت، هانی مێژوونوسان دەدات ئەرشیف و ئامار کۆبکەنەوە، داوای لە مامۆستایانی مێژووی زانکۆی سۆربۆن دەکرد واز لە زمانی ڕەوانبێژی و ستایلی زمانی ئەدەبی بهێنن تا مێژوو زمانی تایبەتی خۆی هەبێت.

ساڵی 1900 و لە چوارچێوەی کێبڕکێ لەگەڵ ئەڵمانیادا و جێگیرکردنی فەرەنسای کۆماریدا، کتێبێك چاپ کرا بە ناونیشانی «مێژووی فەرەنسا» لەلایەن ئەرنست لانیس (1842-1922) کە لە 17 بەرگ پێکهاتووە و ستایشی نەتەوە و دەوڵەتی فەرەنسی دەکات هەر لە سەردەمی کلۆڤیسەوە تا ڕۆژگاری خۆی، دواتر ئەو کتێبە گەورەیە بوو بە کتێبی ڕەسمی لە خوێندنی فەرەنسیدا.

سەدەی بیستەم:
سۆسیۆلۆژیا و مێژوو

لەگەڵ وەرچەرخانی سەدەی نۆزدەیەمدا، زانستە کۆمەڵایەتییەکان و بەتایبەتی سۆسیۆلۆژیا پێشکەوتنێکی گەورەی بەخۆوە بینی. لە ساڵی 1903دا فرانسوا سیمیاند ڕەخنەی لە ڕەوتی پۆزەتیڤیزمی مێژوویی گرت و پێی وابوو ئەم ئاڕاستەیە تەنها وەسفی دیاردەکان دەکات، لە کاتێکدا سۆسیۆلۆژیا دەتوانێت چەندین یاسا و ڕێسا دابمەزرێنێت و دیاردەکان شیبکاتەوە.

لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا جان جۆریس کتێبێکی گرنگ دەردەکات بە ناونیشانی «مێژووی سۆسیالیستیی شۆڕشی فەرەنسی»، ئەم کتێبە لەتەک بیری مارکسیزم دەربارەی حەتمیەتی ئابووری و کۆمەڵایەتی، کاریان کردە سەر وەچەیەک لە مێژوونوسان، لەوانە: مارك بلوخ، لوسیان فیفر، ئەلبێر ماتییز، ئەرنست لابروس، ئەمانە هەوڵیان دەدا واز لە مێژووی سیاسی بێنن و بایەخ بە مێژووی ئابووری و کۆمەڵایەتی بدەن.

لە سەدەی بیستەمدا گۆڤاری حەولیاتی فەرەنسی کاریگەرییەکی ئاشکرای کردە سەر ڕەوتی پێشکەوتنی میتۆدی مێژوویی، بە درێژایی سەدەی بیستەم بەشێکی زۆری مێژوونوسان سودیان لە پێشکەوتنی مێژووی ئابووری و دیموگرافیای مێژوویی وەرگرت، لەو دەمانەدا فیرنان برۆدێل، پسپۆری مێژوویی کرد بە پسپۆرییەکی سەرەکی و زاڵ بەسەر زانستە کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتییەکانی دیکەوە. برۆدێل بیرۆکەی «ماوەی زەمەنیی درێژ»ی داهێنا کە مێژوونوس دەتوانێت لە تەك «ماوەی زەمەنیی کورت» و «ماوەی زەمەنیی مامناوەندی»دا بە دروستی مێژووی سەردەمێك و بگرە مێژووی دیاردەیەکیش بخوێنێتەوە.

هەر لەو کاتانەدا «مێژووی زەینەکان- الذهنيات» بڵاوبۆوە کە فیلیپ ئاریس پتر بایەخی بە لایەنی کولتووری و کۆمەڵایەتی و ئیتنۆلۆجی دەدا. پاشان بیر و فەلسەفەی میشێل فۆکۆ دەربارەی دابڕانی مەعریفی و زانستی کاری لە ڕەوتی مێژوو کرد.

لە ساڵانی حەفتاکان بەدواوە قوتابخانەی حەولیاتی فەرەنسی ئەنالیس (Annales) گەشانەوەیەکی بێوێنەی بەخۆوە بینی، چەندین مێژوونوسی ناوداری وەك (ئاندرێ بۆرگێیر، مارك فیرۆ، جاك لی گۆف، ئیمانۆیل لی ڕوی لادوری و جاك ڕیفاڵ) ئیدارەی زانکۆکانیان گرت و کتێبی هەمەجۆری مێژووییان چاپ کرد.

لە ساڵی 1985دا مێژوونوسی ناودار جۆرج دۆبی کە بایەخی بە سەدەکانی ناوەڕاستدا دەدا، چەندین ڕەخنەی ئاڕاستەی حەولیاتی (ئەنالیس) کرد و داوای دەکرد ئاڕاستە و میتۆد و بوارەکانی مێژوو بەرینتر بکرێت.

لە کۆتایی سەدەی بیستەمیشدا توێژینەوەی مێژوویی بوو بە توێژینەوەیەکی جیهانیی کە تەوەری هەمەچەشنی لەخۆدەگرت. ئەم مێژووە لە چەندین ڕووداوی گرنگی ئەو سەدەیە ورد دەبۆوە، لەوانە هەردوو جەنگی جیهانی، سەرکەوتن و شکستی کۆمۆنیزم، دەرکەوتنی فاشیزم و نازیزم. هەروەها مێژووی ڕۆشنبیری سەریهەڵدا کە لە چەند بابەتێکی دەکۆڵییەوە، وەك: مێژووی خوێندن و نووسین، مێژووی کۆچ، مێژووی ئایینەکان، مێژووی فەلسەفە و مێژووی زانستەکان.

سەرچاوە:

معجم العلوم الانسانية، بإشراف جان فرانسوا دورتيه، ترجمة: د.جورج كتوره، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، بيروت- 2009.